

Rola architekta krajobrazu w kreowaniu przestrzeni na terenach wiejskich

Bogusław Wijatyk

The Role of
Landscape
Architect in the
Creation of Space
in the Rural Areas

Kształtowanie krajobrazu ma wielkie znaczenie dla współczesnego człowieka. Działalność na terenach wiejskich wiąże się z modelowaniem przestrzeni, na którą składają się lokalne zasoby naturalne. Tereny te muszą być rozwijane w dialogu z potrzebami ludzi, w harmonii ze środowiskiem naturalnym z uwzględnieniem walorów historycznych danego obszaru. Obecnie ponad połowa ludności świata mieszka w miastach, ale należy pamiętać, iż rozwój miast nieodłącznie wiąże się z ekspansywną urbanizacją obszarów wiejskich, zwłaszcza tych sąsiadujących bezpośrednio z mniejszymi lub większymi aglomeracjami. Jest to zazwyczaj wynik kolejnej reorganizacji gruntów w celu dostosowania i wykorzystania ich struktury przestrzennej do zmieniających się potrzeb społecznych.

Połączone działanie sił napędowych, takich jak urbanizacja, globalizacja oraz oddziaływanie katastrof i konfliktów były różne w poszczególnych okresach dziejów. W Polsce i Europie zachodziło wiele procesów niekorzystnie wpływających na krajobraz uszeregowanych w trzech różnych periodach historycznych. Istotne zmiany rozpoczęły się już w osiemnastym wieku. Potem wpływ na krajobraz miały burzliwe wydarzenia dziewiętnastego i zwłaszcza dwudziestego wieku, aby wreszcie mógł nastąpić nowy postmodernistyczny etap w kształtowaniu otaczającej nas przestrzeni. Dlatego obecnie zmiany często są postrzegane jako zagrożenie, jako negatywne zjawisko, które może spowodować utratę różnorodności, spójności i tożsamości, które

z kolei były bardzo charakterystyczne dla znikającej niestety, tradycyjnej przestrzeni kulturowej. Obawy te wyrażono m. in. w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej z 2000 roku¹, gdzie krajobraz uznano za podstawowy składnik naturalnego i kulturowego dziedzictwa Europy i nie chodzi tu o jeden określony typ krajobrazu, ale o jego różnorodność i bogactwo. Przyszłość będzie wymagała więc od urbanistów i architektów dokładnej metodologii projektowania w celu przeciwdziałania banalizacji i niszczeniu, jakże cennych, zasobów obszarów wiejskich w Polsce i Europie.

Różnorodność i tożsamość krajobrazu kulturowego są to kluczowe zagadnienia w dyskusji na temat przyszłości wsi. Spójność między drobnymi elementami tworzącymi szerszy kontekst przestrzenny jest ważny dla czytelności krajobrazu. Zdolność mówienia o miejscu, silnie wzmacnia tożsamość i wartości ogólne w danej społeczności. Daje to możliwość wyłonienia kryteriów inwentaryzacji i oceny krajobrazu, które są niezbędne do określenia przyszłego zarządzania i postępu. Mimo, że ogólne tendencje przyszłego rozwoju europejskiego krajobrazu są pozornie dość dobrze znane, planowanie i zarządzanie ciągle sprawia wiele trudności i jest bardzo niepewne. Pozostaje nadzieja, iż procesy zachodzące w przeszłości i różnorodne relacje ludzi wobec środowiska generują cenną wiedzę na rzecz bardziej zrównoważonego planowania i zarządzania dla przyszłych pokoleń.

Główną siłą napędową zmian jest sfera ludzka, co wytwarza pre-

się na stan zagospodarowania przestrzennego. W oczywisty sposób ma to wpływ na środowisko, jego zasoby naturalne i ekosystemy. Sferę tę charakteryzuje system społeczno-gospodarczy wsi i obejmuje: ludność, gospodarstwa domowe, planowanie przestrzenne i zarządzanie, rynek nieruchomości, działalność handlową i infrastrukturę, w tym także transport. Środowisko ma z kolei ogromny wpływ na jakość życia człowieka. Ważne jest, aby każdy człowiek miał swój udział w podejmowaniu decyzji dotyczących kreowania krajobrazu. Wychodząc naprzeciw potrzebom i jednocześnie rozumiejąc tempo oraz charakter zmian na obszarach wiejskich Samorząd Województwa uruchomił program pn. „Odnowa Dolnośląskiej Wsi”.

Odnowa wsi jest największym i najdłużej działającym regionalnym programem aktywizacji społeczności lokalnych. Program zapoczątkowano w województwie opolskim w 1997 roku. Opiera się on na strategii długoterminowego planowania pożytecznych przedsięwzięć na poziomie sołectwa. Opracowane na Opolszczyźnie rozwiązania i metody zyskały naśladowców w całym kraju. Program z powodzeniem realizowany jest w województwach pomorskim i śląskim, a od 2009 roku także w województwie dolnośląskim (oficjalna inauguracja miała miejsce w 2008 roku). Do dnia dzisiejszego do Odnowy Dolnośląskiej Wsi zgłoszonych zostało 650 sołectw ze 100 gmin i świadczy to o dużym, a wręcz o rosnącym zainteresowaniem programem.

Program Odnowa Wsi stworzony był w oparciu o europejskie wzorce, a konkretnie bazowano na doświadczeniach Nadrenii – Palatynatu. Niemcy opracowali koncepcję ochrony i poprawy wizerunku, a także przywrócenia i zachowania jedności krajobrazu wsi. Wylansowali skuteczny sposób na wspieranie samodzielnych inicjatyw mieszkańców w miejscowościach objętych moderacją. To właśnie w oparciu o ich doświadczenia rozwijała się Odnowa Wsi na Opolszczyźnie. Analogicznych podobieństw można dopatrywać się także w innych programach. Na uwagę zasługuje włoska inicjatywa Stowarzyszenia Cittaslow² kierowana do małych miast i miasteczek o bogatym zapleczu historycznym. Miejscowości, które przystępują do stowarzyszenia motywowane są do dbałości o zachowanie historycznego charakteru, do promowania naturalnych produktów i dobrego jedzenia, do eksponowania lokalnych tradycji rzemieślniczych, do zachowania ducha i dziewiczych krajobrazów, spontaniczności obrzędów religijnych oraz do poszanowania tradycji poprzez radość powolnego i spokojnego życia. Celem ma być stworzenie przyjaznego środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń w odniesieniu do małych ojczyzn w coraz bardziej zglobalizowanym świecie. Mimo, iż cel wydaje się być utopią, od 1999 r. ruch rozrósł się do 100 małych miasteczek z silnymi wspólnotami (wśród 10 krajów Polskę reprezentują miejscowości z Warmii i Mazur: Biskupiec, Bisztynek, Lidzbark Warmiński,

Reszel i Nowe Miasto Lubawskie oraz z Wielkopolski – Murowana Goślina). W Europie działają i powstają nowe stowarzyszenia i organizacje, które ukierunkowane są na dbanie o krajobraz i ochronę środowiska. Zrzeszają się w nich artyści, rolnicy, naukowcy, ekolodzy, historycy – ludzie różnych profesji, którzy angażują się w procesy związane z kreowaniem otaczającego krajobrazu i środowiska tj. np. belgijsko-holenderska Arpia³, która jest organizacją realizującą ciekawe projekty związane z inwentaryzacją krajobrazu.

Wymyślone przez Niemców, Włochów, Holendrów i Belgów programy są właściwym kierunkiem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich przeszczepianym w ostatnich latach na polski grunt. Nasz dolnośląski program „Odnowa Dolnośląskiej Wsi” wspiera działania, które służą inicjatywom na rzecz aktywizacji i integracji społeczności wiejskich. Jego istotą jest zachęcanie mieszkańców sołectw do realizowania przedsięwzięć dotyczących własnej wsi, które jednocześnie przyczyniają się do podnoszenia standardów jakości życia na wsi. Uspołeczniony charakter podejmowanych działań przynosi wymierne efekty przy relatywnie niewielkich nakładach finansowych angażowanych w projekty opracowywane przez grupy odnowy wsi, co jest dość istotną kwestią w warunkach słabej kondycji ekonomicznej niektórych gmin. Za sprawą programu następuje dekoncentracja, przeniesienie wykonywanych przez lokalne samorządy zadań na rzecz sołectw, których rola i znaczenie real-

nie wzrasta w procesie decyzyjnym. Tworzą się w ten sposób sprzyjające i bardzo korzystne warunki do rozwoju szeroko rozumianej przedsiębiorczości wśród mieszkańców obszarów wiejskich. Otwiera się pole do działania dla architektów krajobrazu, których wiedza i umiejętności mogą porządkować i usystematyzować kierunki zagospodarowania przestrzennego dolnośląskiej wsi.

Mieszkańcy terenów wiejskich chętnie angażują się w proponowane przedsięwzięcia. Biorą czynny udział w organizowanych szkoleniach, podróżach studyjnych. Ogłaszane konkursy cieszą się dużą popularnością, a liderzy wiejscy chętnie i sprawnie korzystają z możliwości wsparcia na realizację zaplanowanych w sołectwach strategii projektów. Oddolna mobilizacja zasobów wiejskich nie jest możliwa bez integracji, którą osiąga się chociażby przez organizację wspólnych imprez i przeróżnego rodzaju festynów o charakterze lokalnym. Zasoby ludzkie stanowią bowiem podstawę trwałego progresu i warunkują efektywne wykorzystanie wewnętrznego potencjału rozwojowego.

Odnowa Wsi, jako program wspierany przez Samorząd Województwa, jest alternatywą, konkretną propozycją przeciwko tendencji bezmyślnego umiastowienia wsi i jednocześnie szansą na zachowaniu dotychczasowego charakteru tejże bez rezygnacji z korzystania z osiągnięć i dorobku współczesnego świata.

Największym sukcesem odnowy wsi w województwie dolnośląskim, w którym jak wyżej wspomnia-

no, program realizowany jest od 2008 roku, nastąpiła zmiana świadomości mieszkańców. Zmieniło się nastawienie do wspólnej pracy w miejscowościach, które przystąpiły do programu. Celem nadrzędnym Odnowy Wsi jest bowiem szeroko rozumiana poprawa warunków życia poprzez osiągnięcie stanu ekonomicznej niezależności wsi. Bazując na zasobach wsi i na dorobku minionych pokoleń można wypracować model, dzięki któremu mieszkańcy będą bardziej utożsamiać się ze swoją miejscowością i ze swoim lokalnym środowiskiem.

Wzorcowy model można osiągnąć poprzez trwałe upodmiotowienie i dowartościowanie społeczności lokalnych tworząc poczucie odpowiedzialności za przyszłość własnej wsi poprzez zapewnienie wiedzy, umiejętności i wykorzystania wsparcia zewnętrznego. Mając na uwadze powyższe, Urząd Marszałkowski usilnie wspiera aktywność grup odnowy i stowarzyszeń działających na poziomie powiatów i gmin województwa dolnośląskiego.

Dotychczas w województwie dolnośląskim przygotowano i przeprowadzono cztery cykle szkoleń dla Moderatorów Odnowy Wsi, w których udział wzięło prawie 80 słuchaczy. Egzamin z pozytywną oceną zakończyło 35 osób uzyskując Certyfikat Wicemarszałka Województwa Dolnośląskiego, legitymizujący kompetencje i nadający uprawnienia wyłonionym moderatorom do pracy ze społecznością wiejską. Obecnie w terenie pracuje 33 specjalistów.

W celu rozpropagowania idei Odnowy Wsi podjęto szeroką

współpracę z instytucjami naukowo-badawczymi. W 2009 roku podpisane zostały dwie umowy intencyjne o współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim i z Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu⁴. W trosce o zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, dbając o kształtowanie świadomości lokalnej oraz mając na uwadze urządzenie terenów wiejskich, przy uwzględnieniu potrzeb modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa, strony umów wyraziły wolę współpracy w ramach realizowanej „Odnowy Wsi w Województwie Dolnośląskim” ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień w zakresie planowania przestrzennego, urządzania wsi i terenów wiejskich oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi dolnośląskiej. Na Uniwersytecie Przyrodniczym zagadnienia w tym obszarze realizuje Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. Strony podkreśliły wolę współpracy i poszerzania kontaktów w wielu obszarach. Przyjęto, że odnowa wsi to nowoczesna i praktyczna metoda rozwoju obszarów wiejskich w województwie dolnośląskim ze szczególnym uwzględnieniem doradztwa w zakresie planowania przestrzennego, urządzania wsi i terenów wiejskich oraz zachowania dziedzictwa kulturowego.

Instytut Architektury Krajobrazu opracowuje ekspertyzy i analizy z zakresu dyscyplin reprezentowanych przez Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, współuczestniczy w organizowaniu konferencji i seminariów z zakresu gospodarki przestrzen-

nej, socjologii wsi, rozwoju obszarów wiejskich oraz innych zagadnień dotyczących obszarów wiejskich. Organizowane są szkolenia i prowadzone jest doradztwo z zakresu planowania przestrzennego na obszarach wiejskich.

Naukowcy i studenci biorą czynny udział w opracowywaniu zestawień stanu faktycznego zasobów kultury materialnej poszczególnych miejscowości. W kooperacji z uniwersytetami 14 sołectw otrzymało gotowe opracowania inwentaryzujące zasoby przestrzeni wiejskiej wykonane przez studentów i pracowników Zakładu Historii Kultury Materialnej Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Kęsika. Widoczne są również gołym okiem pierwsze efekty pracy moderatorów w terenie. Znaczna część sołectw pod ich okiem przeszła warsztaty z planowania rozwoju i posiada już gotowe, solidnie i rzeczowo opracowane sołeckie strategie rozwoju.

O przychylnym nastawieniu mieszkańców do idei programu może świadczyć ich udział w konkursach pn. „Piękna Wieś Dolnośląska 2009” i „Piękna Wieś Dolnośląska 2010” organizowanym przez Wydział Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego jako jeden z elementów wsparcia dla sołectw i gmin województwa dolnośląskiego. Celem konkursów było wyłonienie najbardziej innowacyjnych i wzorcowych przedsięwzięć obrazujących aktywność mieszkańców obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego. W 2009 roku tytuł najpiękniejszej wsi na Dolnym Śląsku otrzymała

wieś Mościsko (gmina Dzierżoniów), a w 2010 roku Jaskowa Górna (gmina Kłodzko). Nagrodzone wsie i projekty to przykłady niezwyklej aktywności i nakładu pracy mieszkańców przy realizacji wielu, czasem bardzo innowacyjnych i wzorcowych projektów, które w sposób istotny zmieniły zarówno krajobraz wsi, jak i samych mieszkańców. Zamysłem organizatorów konkursów było zidentyfikowanie najwartościowszych i wypromowanie najbardziej spektakularnych inicjatyw zrealizowanych na Dolnym Śląsku, przy uwzględnieniu zarówno ekonomicznego, jak i kulturowego kontekstu. Zwycięzcy, oprócz niewątpliwiej promocji, zostali uhonorowani finansowo. Mieszkańcy gminy Dzierżoniów wdrażając liczne inicjatywy oddolne samodzielnie nauczyli się pozyskiwać środki warunkujące wielokierunkowy rozwój. Spektakularne i godne naśladowania osiągnięcia mieszkańców ziemi dzierżoniowskiej przy realizacji oddolnych inicjatyw zostały docenione. Gmina Dzierżoniów otrzymała prestiżową nagrodę w konkursie o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi 2010. Organizatorem konkursu jest Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE w Wiedniu⁵.

Głównym bogactwem każdej wsi, każdego sołectwa są jednak przede wszystkim mieszkańcy. Należy im tylko w niewielkim stopniu pomóc, pokazać drogi wyboru, szanse jakie przed nimi stoją. Przeszkoleni w Urzędzie Marszałkowskim liderzy i koordynatorzy Odnowy Wsi skutecznie, dzięki nabytej wiedzy,

są przygotowani do umiejętnego pozyskiwania środków finansowych na realizację zaplanowanych projektów nie tylko z budżetów gminnych, ale także ze środków zewnętrznych. Ludzie ci są otwarci i przygotowani do współpracy z przedstawicielami różnych środowisk. Także z tymi, od których zależy kształtowanie krajobrazu i środowiska. Ostatnio wysokie tempo wzrostu, postępująca urbanizacja obszarów wiejskich w niektórych krajach rozwijających się doprowadziły do zanieczyszczenia środowiska i destrukcji krajobrazu. Aby nie pójść tą drogą, należy tworzyć na przyszłość scenariusze dotyczące użytkowania terenów wiejskich, koniecznie z poszanowaniem tożsamości obszaru i zawsze z uwzględnieniem oceny zmian pod kątem wpływu na środowisko.

Bogusław Wijatyk

Departament Europejskiego Funduszu Społecznego i Obszarów Wiejskich
Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego
Department of the European Social Fund and Rural Development
Marshal Office of Lower Silesia

Przypisy

¹ Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r.

² <http://www.cittaslow.org>

³ <http://www.arpia-art.be>

⁴ W ramach Umowy z Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu opracowano Logo programu Odnowa Dolnośląskiej Wsi.

⁵ <http://www.landentwicklung.org/website/output.php?id=1001>